

mezinárodní bezpečnost v době globalizace

Jan Eichler

portál

mezinárodní bezpečnost v době globalizace

Jan Eichler

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Eichler, Jan

Mezinárodní bezpečnost v době globalizace / Jan Eichler. – Vyd. 1. – Praha : Portál, 2009. – 328 s.

ISBN 978-80-7367-540-0 (brož.)

327.5 * 355.01 * 327.8:323.28

- mezinárodní bezpečnost – 20.–21. stol.
- války – 20.–21. stol.
- mezinárodní terorismus – 20.–21. stol.
- monografie

327 – Mezinárodní vztahy, světová politika [15]

Lektorovali:

prof. PhDr. Zdeněk Veselý, CSc.

Mgr. Nikola Hynek, M. A.

© Jan Eichler, 2009

© Portál, s. r. o., 2009

ISBN 978-80-7367-540-0

Obsah

Předmluva	7
Základní pojmy z teorie bezpečnosti	11
Teorie mezinárodních vztahů a jejich přístup k problematice bezpečnosti	16
Ústřední pojmy realismu a neorealismu	24
Typy mezinárodního uspořádání	25
Liberální institucionalismus a jeho hlavní metody	29
Dimenze bezpečnosti	32
Základní rysy bezpečnostních hrozeb a rizik	38
Nejvýznamnější hrozby pro země euroatlantické oblasti	44
Nejvýznamnější bezpečnostní rizika současného světa	47
Vyhodnocování bezpečnostních hrozeb	50
Vyhodnocování a zvládání bezpečnostních rizik	51
Bezpečnostní dilema	54
Bezpečnostní spolupráce	56
Bezpečnostní společenství	59
Bezpečnostní studia	60
Kritické reflexe politiků neutrálních států	64
Činitelé bezpečnostní politiky	68
Mír	71
Válka	74
Strategie	81
Zbrojení	88
Kontrola zbrojení	90
Proliferace zbraní hromadného ničení	93

Neutralita	97
Globalizace a bezpečnost	99
Fukuyamovo pojetí globalizace jako konce dějin	100
Huntingtonovo pojetí globalizace jako střetu civilizací ...	101
Odzbrojovací smlouvy podepsané na počátku devadesátých let	102
Války v devadesátých letech 20. století	107
Války v Africe, v Asii a v Latinské Americe	108
Rozdílné a společné rysy ozbrojených konfliktů a válek v historickém světě	137
Války za účasti USA a jejich spojenců – devadesátá léta 20. století	139
Globální terorismus	159
Základní charakteristika terorismu	159
Hrozba nekonvenčního terorismu	196
Varianty boje proti terorismu	198
Války v době globálního terorismu	216
Hlavní aktéři mezinárodních bezpečnostních vztahů	261
Závěr	307
Literatura	313
Monografie	313
Dokumenty	319
Ročenky (ročníky 2001–2008)	320
Noviny, časopisy	320
Věcný rejstřík	321
Jmenný rejstřík	325

Předmluva

Vážení čtenáři,

kniha, kterou právě otevíráte, se zabývá aktuálními otázkami mezinárodní bezpečnosti po skončení studené války. Navazuje na dvě předcházející monografie, které se touto tematikou již zabývaly. První z nich vydalo Ministerstvo obrany – AVIS v roce 2006 pod názvem *Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století*. Tato monografie měla celkem šest kapitol. První z nich byla věnována základům teorie bezpečnosti a vysvětlila celkem patnáct nejčastěji užívaných pojmů. Další kapitoly se zabývaly vývojem mezinárodní bezpečnosti v době studené války, proměnami, které nastaly po jejím skončení, nástupem globálního terorismu, válkami po roce 1990 a hlavními otázkami mezinárodních bezpečnostních vztahů po roce 1990. Velmi brzo se ale ukázalo, že tato publikace měla jeden základní problém – AVIS ji vydal jako neprodejnou. Dostala se do rukou předem stanovenému okruhu čtenářů, ale další zájemci, především z řad vysokoškolských studentů, si ji nemohli koupit, neměli možnost si ji přečíst a dále s ní pracovat.

Druhou ze zmiňovaných monografií vydalo nakladatelství Karolinum na konci roku 2007 pod názvem *Terorismus a války na počátku 21. století*. Ta se na rozdíl od první publikace vůbec nezabývala teoretickými pojmy ani hodnocením jednotlivých etap studené války. O to podrobněji se soustředila na charakteristiku globálního terorismu a válek, které po roce 1990 probíhaly v takzvaném historickém světě (Afrika, Asie, Latinská Amerika). Velkou pozornost věnovala také vzájemnému propojení mezi

válkami a terorismem v době globalizace, zejména pak s válkou spojenému terorismu a válkou vyvolanému terorismu, které se staly velmi vážnými bezpečnostními hrozbami.

Publikace, kterou začínáte číst, navazuje na obě předcházející. Byla nazvána *Mezinárodní bezpečnost v době globalizace*, protože se zaměřuje na vysvětlení dynamického vývoje během dvou desetiletí, která uplynula po skončení studené války. V první kapitole se vrací především k monografii z roku 2006 a vysvětluje základní pojmy z teorie mezinárodní bezpečnosti. Liší se od ní ve dvou základních ohledech.

Především se zabývá větším množstvím převzatých pojmů. Vychází totiž z nových monografií a zásadních statí předních světových autorů vydaných v letech 2006–2008 v českém, anglickém a francouzském jazyce. Objevují se v ní tedy i některé pojmy, kterým se první publikace nevěnovala – celkový počet pojmů se téměř zdvojnásobil. Také při vysvětlování nově zařazených pojmů se vychází z nových poznatků publikovaných v letech 2006–2008.

Další kapitoly této monografie navazují na publikaci vydanou v nakladatelství Karolinum na konci roku 2007. Námětem druhé kapitoly je stručné hodnocení válek, které proběhly od roku 1990 do roku 2001. Nejdříve se zabývá válkami v Africe, Asii a Latinské Americe, poté pojednává o první válce v Perském zálivu (1991) a o letecké válce proti Srbsku v roce 1999. Třetí kapitola se zaměřuje na základní charakteristiku globálního terorismu, jeho nejvýznamnějších akcí a předních organizací. Hodnotí jejich základní příčiny, charakteristické rysy a důsledky pro mezinárodní bezpečnost. Ve čtvrté kapitole se čtenáři seznámí s hlavními rysy dvou velkých vojenských operací spuštěných po nástupu globálního terorismu, a to v Afghánistánu v roce 2001 a zejména pak v Iráku v roce 2003. Na rozdíl od předchozích publikací přinášejí tyto kapitoly hodnocení dvou významných válek, jež proběhly v roce 2008. Je to jednak rusko-gruzínská válka z léta 2008, jednak mohutná ofenziva Izraele, k níž došlo na přelomu let 2008–2009.

Závěrečná, pátá kapitola přibližuje bezpečnostní strategii nejvýznamnějších aktérů dnešního světa, jimiž jsou USA, NATO,

EU, Ruská federace, ČLR a OSN. U všech těchto velkých hráčů se publikace zabývá jejich vývojem až do konce roku 2008. V případě USA to byla především kampaň prezidentských voleb, během níž se vyhranily přístupy jak republikánských, tak i demokratických kandidátů. Stranou zájmu nezůstala ani nová obranná strategie z léta 2008, která obsahuje pozoruhodné změny a přísliby do budoucnosti.

Celá tato publikace byla koncipována a psána tak, aby naplnila dva základní cíle. Prvním cílem je poskytnout všem zájemcům o problematiku mezinárodní bezpečnosti, především pak vysokoškolským studentům a jejich učitelům, výchozí poznatky o situaci na samém počátku 21. století. Druhým cílem je vysvětlit klíčové události a tendence vývoje po roce 1990, zejména pak války a globální terorismus. Na poznatky, které kniha přináší, pak může navazovat podrobnější studium při psaní bakalářských, diplomových, případně i disertačních prací. Budou to tedy příslušníci odborné veřejnosti a především pak vysokoškolští studenti a jejich učitelé, kdo rozhodnou, do jaké míry se podařilo tyto základní cíle naplnit.

Základní pojmy z teorie bezpečnosti

Názory na mezinárodní bezpečnost prošly bohatým historickým vývojem. Výsledkem je řada zavedených pojmů, které se v diskusích na toto téma běžně používají, ale jsou velmi často vykládány různými způsoby. Jejich vysvětlováním se zabývá tato kapitola, která je vůbec nejrozsáhlejší ze všech. Zaměříme se především na nejčastěji používané pojmy bezpečnost, hrozby a rizika a bezpečnostní studia.

POJEM BEZPEČNOST

Samotný pojem bezpečnost je námětem stovek knih, tisíců odborných článků a nesčetného množství komentářů zveřejňovaných ve všech zemích světa. Jejich autoři přinášejí řadu různých pohledů. Shoda panuje snad jen v tom, že bezpečnost je těžko uchopitelným pojmem (McSweeney, Bill, 1999, s. 13). Exaktně určit, co tento pojem znamená, případně mu přiřadit

jednoznačně číselné hodnoty, je na rozdíl od veličin známých z přírodních věd v podstatě nemožné. V nejobecnější rovině je bezpečnost definována dvěma základními způsoby – negativním a pozitivním.

Při negativním vymezení bezpečnosti jde o nepřítomnost či neexistenci hrozby. *Oxford English Dictionary* bezpečnost vysvětluje jako stav, kdy daný objekt není zatížen ani nebezpečím, ani strachem a je zajištěn proti případnému útoku. Bezpečnost se vykládá jako opak stavu ohrožení vyplývajícího z existence a vzájemné interakce aktérů, kteří mají protichůdné preference a jsou odhodláni k jejich dosažení použít i sílu, ať už politickou, hospodářskou, nebo i vojenskou (Moller, 1997, s. 43–44).

Pozitivní vymezení bezpečnosti se vždy váže k určitému předmětu, k věci, člověku, obci, státu nebo bezpečnostnímu společenství, a také k vyznávaným a sdíleným hodnotám. Bezpečný je ten subjekt, který má zajištěno své přežití a možnosti dalšího rozvoje. Je mimo dosah přímých a naléhavých hrozeb, nebo je před nimi spolehlivě chráněn. Živočišný druh je bezpečný, když v dané oblasti nemá svého přirozeného nepřítel. Životní prostředí je bezpečné tam, kde nepůsobí nepříznivé dopady průmyslové činnosti lidstva. Vysoký bezpečnostní status mají odlehlé vyspělé ostrovní státy jako Austrálie nebo Nový Zéland.

Podle negativního vymezení je stát bezpečný, pokud není vystaven žádné přímé a naléhavé hrozbě a nejsou zpochybněny myšlenky, na kterých byl založen. Pozitivní vymezení bezpečnosti států či bezpečnostních společenství se vztahuje k situaci, kdy je zajištěna obrana jejich území a hodnot, mohou fungovat jejich instituce a je ochráněno jejich obyvatelstvo.

Z velkého množství existujících definic bezpečnosti států si nyní připomeneme jen ty nejznámější a nejčastěji citované (blíže Baylis, 2005, s. 300). Walter Lippmann říká, že stát je bezpečný do té míry, do jaké nemusí obětovat své základní hodnoty v případě, že se chce vyhnout válce, nebo je schopen je uhájit vítězstvím v případě, že by mu válka byla vnucena. Arnold Wolfers rozlišuje bezpečnost v objektivním a subjektivním slova smyslu.

V prvním případě jde o neexistenci hrozby vůči základním hodnotám státu, ve druhém pak o nepřítomnost pocitu strachu, že by tyto hodnoty mohly být ohroženy. A Barry Buzan považuje za bezpečný ten stát, který se nemusí obávat hrozby a dokáže uhájit svoji nezávislou identitu a fungující integritu.

Všechny tři výše uváděné definice bezpečnost vymezují jako základní hodnotu a nejvyšší cíl každého státu či bezpečnostního společenství sdružujícího více států. Vysvětlují ji jako nepřítomnost takové vnější hrozby, která by mohla narušit jejich území, rozbít jejich politické uspořádání, zničit jejich nejvyšší hodnoty a vážně zhoršit, nebo dokonce zničit životy jejich obyvatel. Stát je podle nich bezpečný v tom případě, když je zajištěna obrana jeho území a hodnot, fungování jeho institucí a ochrana obyvatelstva.

Bezpečnost nemůže být nikdy absolutní, vždy je relativní, je přímo úměrná vnějším hrozbám či podstupovaným rizikům. Nelze na ni nahlížet z krajních poloh. Žádný stát nemůže dosáhnout stavu absolutního zajištění své bezpečnosti. Může být zabezpečen lépe nebo hůře. Relevantní otázka nejčastěji zní, kolik bezpečnosti postačuje.

Pokud jde o státy, hovoří se o objektivním a subjektivním smyslu jejich bezpečnosti. První z těchto pojmů znamená, že hodnoty, které sdílí společnost, nejsou vystaveny žádné přímé hrozbě. Subjektivní bezpečnost označuje pocit strachu, že by se tyto sdílené hodnoty mohly stát předmětem útoku (Wolfers, 1962). Z toho rozdělení se pak odvozují základní otázky: jaká nebezpečí by mohla ohrozit bezpečnost státu a jeho přežití, jak by se taková nebezpečí mohla projevit a jak je třeba jim čelit.

Úsilí každého státu o zajištění vlastní bezpečnosti se zaměřuje na tři hlavní cíle. Prvním je eliminace možných hrozeb, ať už mají vojenský, nebo nevojenský charakter. Druhým je zajištění vnitřního pořádku a soudržnosti, jež jsou tím pevnější, čím zřejmější je kolektivní charakter přijímaných rozhodnutí. A třetím cílem je zajištění spravedlnosti a bezpečnosti občanů (Freedman, 2004, s. 247).

Velmi důležitým prvkem bezpečnosti států jsou myšlenky, na kterých byly založeny. Jako učebnicový příklad si můžeme připomenout meziválečnou ČSR. Ta prokázala svoji ekonomickou i politickou životaschopnost, překonala světovou hospodářskou krizi na přelomu dvacátých a třicátých let, ale nakonec zanikla, protože se zhroutily dvě základní myšlenky, na kterých spočívaly její základy. První z nich byla myšlenka poválečného uspořádání Evropy na základě versaillesko-washingtonské soustavy, druhou byla myšlenka čechoslovakismu.

Bezpečnost každého státu je předurčena některými objektivně danými skutečnostmi, na jejichž povaze nelze nic měnit – je to zejména poloha státu a jeho historie. Vedle toho působí faktory, které už jsou výsledkem aktivního působení toho kterého státu v rozsáhlé a složité síti mezinárodních bezpečnostních vztahů.

OBJEKTIVNÍ FAKTORY BEZPEČNOSTI

Prvním dlouhodobě působícím objektivním faktorem bezpečnosti států je geografie – čím vzdálenější je hrozba, tím méně je nálehavá a tím větší jsou možnosti, jak jí čelit. Pro znázornění velkých geografických rozdílů mezi státy můžeme uvést následující tři typy. Odlehlé ostrovní státy typu Austrálie či Nového Zélandu se dlouhodobě těší mimořádně vysokému bezpečnostnímu standardu právě díky velké odlehlosti a vzdálenosti hrozeb. Česká republika se nachází v samém centru Evropy, přes její území se v minulých staletích proti vůli tehdejších obyvatel přehnala řada ničivých válek mezi velkými evropskými státy. Izrael svoji polohu vnímá jako stav trvalého, každodenního ohrožení a neustálého boje o přežití.

Důležitou roli hraje i terén – pobaltské státy nebo Polsko jsou na tom při obraně svého území vzhledem k rovinatému charakteru jeho povrchu podstatně hůře než třeba hornaté Švýcarsko, které má ze všech stran obtížně překonatelné přírodní hranice a při obraně je neobyčejně zvýhodněno.

Dalším objektivním faktorem bezpečnosti jsou dějiny. Jenom v Evropě bylo či je několik dvojic dědičných nepřátel. Na jedné straně se podařilo, zejména díky integračním procesům, postupně překonat historické animozity mezi státy, které se po dlouhou dobu navzájem považovaly za nepřátelské: Francie s Němcem, Francie s Velkou Británií, Švédsko s Dánskem. Na druhé straně například napětí mezi Řeky a Turky přetrvává, přestože jsou oba státy ve stejném bezpečnostním společenství.

SUBJEKTIVNÍ FAKTORY – BEZPEČNOSTNÍ STRATEGIE STÁTŮ

Bezpečnost spočívá na souhrnu aktivních opatření, která každý stát či bezpečnostní společenství přijímá v zájmu zajištění svého přežití, územní celistvosti a politické svrchovanosti. Tato opatření tvoří bezpečnostní strategii státu, která má dvě hlavní složky – nevojenskou a vojenskou. Nevojenská část bezpečnostní strategie spočívá především na aktivních opatřeních na poli diplomacie; ta se zaměřuje zejména na uzavírání dvoustranných a vícestranných smluv a na získávání bezpečnostních záruk na základě členství v aliancích nebo v koaliciích. Vojenská část bezpečnostní strategie se zaměřuje především na výstavbu ozbrojených sil a na jejich bojovou přípravu.

Bezpečnostní strategie každého státu je silně předurčena politikou – státy s výrazně rozdílným politickým uspořádáním a s nesmiřitelnými ideologiemi si zpravidla navzájem přisuzují nepřátelské záměry a považují se za hrozbu. To se zvláště výrazně projevovalo během studené války. Země NATO považovaly za hrozbu tehdejší SSSR a jeho satelity, Varšavská smlouva zase byla vytvořena po rozšíření NATO o tehdejší SRN. Naproti tomu shoda na základních politických hodnotách umožňuje vytvářet bezpečnostně-politická společenství či komplexy, jejichž členské státy se navzájem nepovažují za hrozbu a v bezpečnostní strategii prosazují společné zájmy. To platí zejména o Evropské unii, o vztazích mezi USA a Kanadou či o vztazích mezi skandinávskými státy.

Teorie mezinárodních vztahů a jejich přístup k problematice bezpečnosti

Otázkami bezpečnosti se trvale zabývají všechny teorie mezinárodních vztahů. Těmi nejvýznamnějšími jsou realismus a neorealismus, liberalismus a neoliberalismus, konstruktivismus a kritická teorie. Každá z těchto teorií je výsledkem zkoumání mezinárodních bezpečnostních vztahů z určitého úhlu pohledu. Každá z nich otevírá určité otázky a dává na ně vlastní odpovědi. Žádná ovšem není dokonalá a nemá univerzální platnost.

Při teoretickém výzkumu mezinárodních bezpečnostních vztahů není možné dokázat pravdivost jedné teorie a nelze zavrhnout jednu teorii ve jménu jiné. Teorie mezinárodních vztahů totiž nejsou přímým a koherentním diskurzem, jsou dialogem mezi protichůdnými paradigmaty, který probíhá již několik desetiletí a který bude ještě dlouho pokračovat (Huntzinger, 1987, s. 107).

REALISMUS A NEOREALISMUS

Realisté se zaměřují na sílu jednotlivých států a na jejich vliv na mezinárodní politiku, jež je podle nich výsledkem vztahů mezi státy vyznačujícími se vrozeným nesouladem.¹ Za hlavní rys chování států realisté považují trvalé úsilí o naplňování jejich zájmů. Na nejvyšším místě v hierarchii zájmů všech států stojí životní zájmy, jimiž jsou přežití, zachování územní celistvosti a politické svrchovanosti. Realisté přikládají velký význam síle a odhodlání států použít ji v zájmu dosažení jejich cílů.

Hans Morgenthau, autor „bible realismu“ (Morgenthau, 1965), popsal šest principů světa spočívajícího na protikladných zájmech různých států. Za objektivní a univerzálně platnou kategorii označil národní zájem a za absolutní zájem označil přeži-

¹ Ne všichni realisté považují nesoulad za vrozený. Státy jsou podle některých z nich pouze bezpečnostním dilematem nuceny se chovat sobecky, což může vést až k válce – jde o rozdíl mezi takzvanými ofenzivními a defenzivními realisty (např. Schweller versus Waltz).